

педагогічного етикету в різних соціально-комунікативних ситуаціях: під час спілкування з адміністрацією закладу та колегами, у бесіді з батьками вихованців, у взаємодії з дітьми дошкільного віку тощо. Гуманізувати стосунки з оточуючими, зберегти психологічне здоров'я учасників діалогу допоможуть мовленнєві формули «Я-висловлювань» та «Ти-повідомлень». Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні основ культури мовлення педагога у процесі конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій всередині дитячого колективу.

Список використаних джерел

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребёнком. Как? – Издание 3-е, – М. : ЧеРо, 2001. – 240 с.
2. Луценко І.О. Дитина і дорослий: вчимося спілкуватися: Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками. –К.: Світич, 2008. –203 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – 2-е вид., стер. – К. : Вища шк, 2006. – 311 с.
4. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко. – 2-е вид, випр. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – 291 с.

The article deals with the complex description of etiquette linguistic activity of a pre-school teacher in professional social communicative situations. The alternative scientific points of view to technology of development of «I am - utterance» are analysed.

Key words: addressee and sender, «I am - utterance» technology, method of the active listening, «You are - utterance» technology, emotional evaluation linguistic function

УДК 372.461 – 057.874:37 = 161.2

Козьмін В.А, Матвєєва Л.В.

ТЕКСТ ЯК НАВЧАЛЬНА ОДИНИЦЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У статті описано систему роботи над текстом в початкових класах, розкрито сутність розгляду проблеми текстотворення, методика організації роботи над текстами на уроках розвитку зв'язного мовлення та на уроках читання.

Ключові слова: текст, комунікативна компетенція, мовленнєвий розвиток, лінгвістика тексту, уміння, навичка.

Реформуванням загальної середньої освіти відповідно до Закону України „Про загальну середню освіту” [1, с. 3] передбачається реалізація принципів гуманізації освіти, її демократизації; методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його основних компетентностей. Серед груп компетентностей, яких потребує сучасне життя, виокремлюють комунікативні, якими передбачаються опанування важливим у роботі і суспільному житті усним і писемним мовленням. Такого ж значення набуває і „проблема розвитку комунікативних вмінь, умінь спілкуватися між собою і з дорослими українською мовою. Ця проблема надзвичайно актуальна і ніким поки що нерозроблена” [5, с. 14].

Ідея необхідності всебічного розвитку школяра, його творчого потенціалу дістала відображення в Національній доктрині розвитку освіти. Успішна участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних практичних потреб кожного значною мірою залежить від його здатності до ефективної комунікації. Засобами пізнання,

спілкування людина так чи інакше впливає на дійсність, змінює її, реалізує свої творчі можливості в усіх сферах життєдіяльності.

Пріоритетною стає проблема формування мовленнєвої і комунікативної компетенції як провідного компонента в структурі загальної підготовки і розвитку особистості. При цьому школа має забезпечити формування комунікативної особистості – людини, яка вільно і легко висловлює власні думки, виявляє високий рівень мовленнєвої культури, дбає про якість свого мовлення і його вдосконалення.

Комунікативна спрямованість у методиці викладання мови дає змогу реалізувати ціннісний навчальний, розвивальний і виховний аспекти рідної мови як навчального предмета, який можна вивчати двома взаємопов'язаними способами – науково-теоретичним (опанування основ науки про мову) і практичним (формування умінь і навичок вільного володіння українською мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності).

Пошук шляхів вирішення цієї проблеми пов'язаний з дослідженням комплексу питань, серед яких важливого значення набуває формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів початкової школи. Дослідження мовленнєвого розвитку особистості з огляду на складність і багатогранність мовленнєвих явищ спирається на здобутки психології, лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики, соціології, соціолінгвістики, педагогіки.

Психологічний аспект розвитку мовлення висвітлюється у працях П.Гальперіна, Л.Виготського, М.Жинкіна, О.Лурія, А.Маркової та ін. Психолінгвістичний компонент, який ґрунтується на уявленні про структуру мовленнєвої діяльності, різноманітні психофізіологічні механізми породження мовлення, розкривається в дослідженнях Б.Баєва, І.Зимньої, О.Леонтьєва, І.Синиці та ін.

Лінгвістичні передумови формування мовленнєво-комунікативних умінь знаходимо в роботах Л.Булаховського, І.Вихованця, Ф.Гужви, В.Звегінцева, Г.Золотової, Ю.Караулова, Г.Колшанського, Л.Мацько, К.Плиско, О.Реферовської, Л.Щерби та ін.

Лінгводидактичні закономірності формування комунікативної компетенції особистості досліджуються О.Біляєвим, М.Вашуленком, Є.Голобородько, В.Добромисловим, В.Капінос, С.Караманом, О.Купаловою, Т.Ладиженською, М.Львовим, В.Мельничайком, Г.Михайловською, Є.Пассовим, М.Пентилюк, Л.Скуратівським, Г.Шелеховою та ін.

Численні праці свідчать, що ця проблема належить до пріоритетних у вітчизняній методичній науці. Проте всебічно обґрунтованої методичної теорії розвитку комунікативних умінь школярів на аспектних уроках ще не створено.

Недостатнє теоретико-практичне опрацювання питання розвитку мовлення учнів на основі тексту, низький рівень мовленнєвої культури школярів, відсутність спеціальної систематичної роботи над формуванням мовленнєво-комунікативних умінь під час опрацювання текстового матеріалу, а також потреба розвивати творчу мовну особистість, здатну вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в усному і писемному мовленні зумовили вибір теми й обумовили її актуальність.

Отже, мета пропонованої статті – розробити і теоретично обґрунтувати методику, спрямовану на формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів початкових класів у процесі вивчення тексту як мовної одиниці.

Завдання дослідження:

1. Описати методику і види роботи з аналізу текстів в системі розвитку мовлення.
2. Обґрунтувати доцільність застосування комплексу навчальних вправ і завдань, спрямованих на формування в учнів мовленнєво-комунікативних умінь на уроках рідної мови на основі роботи з текстами.

Молодші школярі ознайомлюються з текстами різних типів: розповідями, описами, міркуваннями, вчать правильно їх будувати; ведуть спостереження за особливостями художніх і науково-популярних текстів.

Основою формування умінь і навичок зв'язного мовлення є сукупність понять з лінгвістики тексту і стилістики, які стали визначальними в сучасній програмі з мови. Учитель, який прагне добре організувати роботу над розвитком мовлення учнів, має бути обізнаний не лише з найновішими досягненнями психолінгвістики, зокрема психології усного та писемного мовлення, вікової та педагогічної психології, інформатики, ораторського мистецтва, педагогіки і, звичайно, з лінгвістики тексту [2, с. 42]. Щоб виховати учня, здатного через словесну тканину твору сприймати втілені в ньому авторські ідеї, необхідно постійно працювати над формуванням в учнів відчуття семантичних та емоційно-експресивних відтінків слова.

Систематична робота над текстом служить основою для формування в учнів мовленнєвих умінь і навичок та дає змогу спостерігати, всебічно аналізувати й узагальнювати різноманітні лексичні та граматичні явища в їх фактичних взаємозв'язках. Учнів необхідно вчити правильно сприймати емоційно-оцінну інформацію висловлення, розвивати в них уміння розуміти значення загального тону, темпу, гучності (сили) голосу тощо.

Значна увага приділяється вмінню стежити за розвитком думки, осмислено членувати тексти на складові частини, визначати головну думку тексту. У процесі формування вмінь будувати власні зв'язні висловлювання важливо наочно розкривати дітям особливості текстів залежно, від того, кому вони адресовані, та від мети й загальної ситуації мовлення.

Важливо, щоб в організації мовленнєвої діяльності учнів на уроках створювались такі навчальні ситуації, які б спонукали їх до безпосередніх висловлювань (творення власних текстів). З цією метою застосовуються сюжетно-рольові ігри, що вимагають як виголошення завченого, так і імпрізованих висловлювань. При цьому вчитель варіює уявлюване місце дії (у класі, в автобусі, в лісі, в магазині), співрозмовників (товариш, молодший братик, мама, дідусь тощо), мету висловлювання (про щось розповісти, повідомити, описати якийсь предмет, явище, довести певну думку).

Зв'язні усні та писемні розповіді учні вчать будувати за сюжетними картинками, ілюстраціями в підручниках, змістом прослуханого і прочитаного самостійно, за кадрами діа- і кінофільмів, за власними спостереженнями та ін. Постійно звертається увага на формування вмінь поєднувати речення в тексті, дотримувати логіки викладу, будувати текст з наявними в ньому складовими частинами (зачином, основною частиною, кінцівкою). Працюючи над текстами, вчитель спрямовує роботу на запобігання мовних помилок, а також на удосконалення дитячих висловлювань та змістом і за формою.

У початкових класах предметом спостережень і лінгвістичного аналізу є невеликі зв'язні тексти або їх частини, що становлять закінчене висловлювання і можуть бути зразком для учнівського мовлення. Вони мають відзначатися чіткістю будови, єдністю теми або підтеми (по відношенню до більшого тексту, частиною якого вони є). Це розповіді з елементами опису чи роздуму, нескладні описи (зовнішності людини, тварини, природи, трудової діяльності тощо).

У процесі практичних спостережень та аналізу текстів в учнів поступово мають сформуватися такі уявлення: текст – це зв'язне висловлювання; він має певну будову, тобто складається із зачину, головної частини і кінцівки; у тексті виражається певний зміст, що є його темою; текст можна назвати (дати йому заголовок); зв'язне висловлювання створюється з певною метою (тобто має комунікативне призначення): повідомити, розповісти про щось, заперечити або ствердити, описати предмет, подію чи явище, подати пораду чи визначити порядок дій, висловити міркування тощо; текст може складатися з одного або кількох абзаців, пов'язаних між собою за змістом; у тексті є важливі для вираження основної думки слова, визначення яких полегшує розуміння висловленого, і їх треба вимовляти з більшою силою голосу (тобто виділяти логічним наголосом).

В процесі виконання різноманітних усних і письмових вправ учні набувають практичних умінь і навичок:

- вони вчаться відрізнити текст від групи речень, не пов'язаних між собою за змістом;
- встановлювати логічний зв'язок між частинами висловлювання;
- визначати тему тексту і добирати до нього заголовки;
- ділити текст на логічно завершені частини – абзаци;
- складати план тексту і відтворювати текст за планом;
- знаходити в тексті його композиційні елементи – зачин, основну частину, кінцівку;
- визначати (якщо можливо) логічно наголошені слова; відрізнити за стилістичними особливостями художній текст від наукового й розмовного (без вживання термінів);
- оформляти деякі зразки текстів ділового мовлення: лист, запрошення, оголошення, привітання, інструкцію (до гри, нескладного трудового процесу);
- самостійно (усно і письмово) складати текст відповідно до ситуації спілкування.

Усі ці знання, уміння і навички формуються впродовж чотирьох років навчання як на спеціально відведених уроках опрацювання теми «Текст» і уроках розвитку зв'язного мовлення, так і під час роботи зі зв'язним висловлюванням, опрацьовуючи інші теми програми на уроках мови і читання.

Усне та писемне зв'язне мовлення знаходять своє вираження у трьох основних типах мовлення – розповіді, описі і міркуванні. Тип мовлення визначається метою спілкування. Саме тому ми маємо навчити учнів знаходити спосіб викладу думки, беручи до уваги обставини і мету спілкування.

Ще з першого класу учні вчаться будувати свої власні висловлювання: розповідати про щось, описувати той чи інший предмет або висловлювати думку про щось, не опрацьовуючи при цьому елементів теорії.

У 4 класі вивчається тема „Текст-розповідь. Текст-опис. Текст - міркування”. Ефективним прийомом формування уявлень про функції мовлення є зіставлення на одну і ту саму тему текстів художніх і наукових, розповідей, описів і міркувань.

Наприклад:

Прочитайте тексти і запитання до них.

- 1) *Я люблю рум'яну осінь,
Над садами чисту просінь,
Золото пшениці в полі....*

Яка осінь?

2) *Прийшла осінь. Закінчились літні канікули. Пролунав для учнів перший дзвоник. Розпочався новий навчальний рік.*

Що сталося з приходом осені?

3) *Осінь називають багатю, щедрою. Адже саме вона пригощає нас соковитими яблуками, грушами, спілими сливами, смачними горіхами. І не тільки в садах, а й на полях чекає людей багатий урожай: картопля, буряки, морква, капуста, кукурудза.... Все спіле, все проситься в комору.*

Чому осінь називають щедрою, багатю?

На основі текстів ставимо запитання:

- Поміркуйте, що однакове в усіх трьох текстах, а що різне. Про що говориться в кожному з трьох текстів? (Про осінь). Це в них однакове.
  - Прочитайте запитання до першого тексту. Дайте на нього відповідь.
  - Що описується у тексті? (Осінь пора).
  - Це – опис.
- Яке запитання поставлено до другого тексту? Як на нього треба відповісти?
- Це розповідь. Повідомляється, які зміни сталися з приходом осені. Прочитайте запитання до третього тексту. Як на нього треба відповісти?

- Що пояснюється, доводиться у тексті? (Пояснюється, чому осінь називають багатою і щедрою порою).

Це – міркування.

Узагальнення можна провести, використовуючи тексти читанок.

Плануючи розвиток зв'язного мовлення, учитель передбачає вправи різних типів і організовує навчання розповіді, опису та елемента міркування.

1. Прочитай тексти. Про кого (про що) в них розповідається. Назви текст-розповідь і текст-опис. Доведи, що не помиляєшся.

а) *Метрів за 10 від нас під молодими гіллястими липами лисичка сидить – уважна, непорушна. Вушка нагострила, писочок підвела, і лише хвіст, вогнисто-рудий та пухнастий, ледь помітно ворухиться на самісінькому кінчику.*

б) *Лисичку ніби вітром здуло. Відразу ж з місця стрибнула рудою блискавкою в гущу дерев і зникла. Ми з донькою підійшли до сухої гілки. Я дістав голопузе пташеня, воно кволо борсалось на долоні.*

- А чи є воно, татку? – допитується донька.

- Горличчине, здається... Десь тут має бути гніздечко.

За С. Носанем.

2. Прочитай текст. Про кого в ньому розповідається? Це опис чи розповідь? Доведи.

а) *Трава, як виявилось, була, не простою. Єдина її квіточка з вузькими жовтими пелюстками розтулялася вдосвіта й закривалася після обіду. Але найдивовижнішим було листя. Згори сизувато-зеленим, знизу начебто білою повстю підбите (За А. Морозовим).*

б) *Сім'я сидить за столом, вечеряє, – вже й кутя, й узвар на столі. В хаті так ясно, світло горить якимось надзвичайно весело і разом урочисто. Вся сім'я гомонить, кожному хочеться сказати щось радісне, кожний відчуває себе щасливим і повним надій... Твоя радість перелітає з одного обличчя на друге, мигтить, мов зірниця, в очах, бринить чарочками, лунає в дзвінкому дитячому сміхові.*

Розповідь – більш динамічний, живий і тому найдоступніший для молодших школярів виклад думки. Однак з оволодінням зв'язним мовленням все частіше слід вчити учнів вводити в розповідь елементи опису та міркування.

Текст становить найвищий рівень мовної системи. До його визначальних ознак належать: цілісність змісту, зв'язність викладу, структурна організація, завершеність. Впродовж чотирьох років навчання в дітей мають сформуватися навички визначати головну думку тексту, членувати текст на логічні частини, добирати до тексту заголовки, розрізняти типи текстів, складати усні розповіді за опорними словами, за картиною, за власними спостереженнями. Тому система роботи над текстом чи декількома тематично об'єднаними текстами, яка сприятиме розвитку мовних, мовленнєвих і комунікативних умінь, повинна включати такі етапи:

- Ознайомлення з текстом – аудіювання або читання. На цьому етапі учні усвідомлюють загальний зміст тексту, визначають власне ставлення до прочитаного або почутого, відповідають на запитання за змістом.
- Формування мовленнєвих умінь – аналіз змісту тексту, мовних явищ, визначення теми, формулювання основної думки тексту, запис ключових слів і словосполучень, обговорення заголовку чи добір свого.
- Лексико-семантичний коментар – збагачення мовлення учнів комунікативно-значущою лексикою. Цьому сприятиме така робота: пояснення значень незнайомих слів або тих, значення яких потрібно уточнити, спостереження за функціонуванням слів у тексті, добір синонімів, антонімів.

- Побудова власних висловлень на подібну тему, побудова текстів за канвою, опорними словами і словосполученнями, створення монологів на основі власних спостережень, складання текстів-описів, текстів-міркувань.

Методичний аспект використання текстів на уроках мови базується на розумінні тексту як засобу оволодіння мовою і мовленням. Робота з текстом дає можливість раціональніше розв'язувати проблеми внутрішньопредметних зв'язків, показати функціонування в мовленні мовних одиниць усіх рівнів, проводити спостереження над відповідними мовними явищами, реалізовувати лінгвістичний, етнокультурознавчий компоненти нового змісту навчання мови.

Список використаних джерел

1. Закон про загальну середню освіту // газета „Освіта України” від 23 червня 1999.
2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К. : Либідь, 1995. – 311 с.
3. Рінберг В.Л., В.Л. Усатеко Т.П. Текст і навчання зв'язного мовлення // Укр. мова і літ. в шк. – 1989. – №2. – С. 56 – 59.
4. Організація тексту. Граматика і стилістика. – К. : Наукова думка, 1979.– 102 с.
5. Хорошковська О.Н. Розвиток українського мовлення молодших школярів // Поч. шк. - №8. – С.14.

The article deals with the system of working with a text in primary school. It shows the essence of the problem of text-forming methods of organizing the work with texts at the lessons of developing connected speech and reading.

Key words: *text, communicative competence, speech development, linguistics of a text, skills, habit.*

УДК373.3.016:811.161.2.

Мартіна О.В.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

У статті описано педагогічні умови формування культури мовлення молодших школярів і запропоновано відповідні види вправ і завдань.

Ключові слова: *культура мовлення, навичка, мовленнєва ситуація, сприймання, аналітико-синтетичні здібності.*

В умовах відродження інтелектуального та духовного потенціалу громадян України, розширення сфер функціонування української мови як державної особливої ваги набуває культура усного мовлення – найважливішого засобу спілкування, виховання і всебічного розвитку особистості.

Основи культури мовлення закладені у працях вітчизняних лінгвістів і методистів (Н.Д. Бабич, І.К. Білодід, О.М. Біляєв, С.Я.Єрмоленко, М.А. Жовтобрюх, А.П. Каніщенко, А.П.Коваль, Л.І.Мацько, М.І. Пентиліук, М.М. Пилинський, В.М. Русанівський та ін.). Ученими визначено сутність мовної культури людини та суспільства, теорії мовної норми, комунікативні якості культури мовлення, досліджено психологічний та психолінгвістичний аспекти мовленнєвих висловлювань (Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, І.О. Зимня, О.О. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн,